

"385 NUMARALI HARPUR ŞER'İYE SİCİLİ" NİN TANITIMI VE OSMANLI ŞEHİR TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Dr. Mehmet BEŞİRLİ*

I. GİRİŞ

14. yüzyılın başlarında Anadolu'nun kuzeybatısında kurulan Osmanlı Devleti, kısa zaman sonra çağına göre oldukça ileri bir sistem oluşturarak inkiőaf etmiş bir Türk-İslam devleti olarak karőımıza çıkmaktadır. Çağına göre oldukça ileri olan bu devletin müesseselerin temelini başta "İslam Hukuku" olmak üzere, "Eski Türk Devlet Geleneği" yani "Örfi Hukuk" oluşturur. Bu devletin idarî ve adlî yapısı başta olmak üzere tüm devlet aygıtının temel felsefesi, genel olarak "adalet sistemi" üzerine inşa edilmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin çeşitli kültür, ırk, din ve mezhep ayrımı yapmadan bütün halkına eşitlikçi ve adil bir hukuk sistemi uygulaması da bunun en açık ispatıdır. Devletin, çağlara damgasını vuran ve dünya güç dengeleri içinde önemli konumunu sağlayan saik, belki de buradan ileri geldi denebilir.

Oldukça farklı - değişik - kültür camialarını bünyesinde barındıran ve bunların sorunlarını adilce çözen bir devletin, mutlak bir şekilde müesseseleri de o derecede gelişmiş olmalıdır. Bu açıdan ele alındığında Osmanlı Devleti'nin teşkilat yapı ve şekillerinin iyi tahlil edilebilmesi söz konusu olunca, o dönemden günümüze intikal edebilen vesikalara başvurulmasının önemi kendiliğinden

---

* Gaziosmanpaőa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, TOKAT.

ortaya çıkmaktadır. Bu vesikalar içinde, mahalli uygulamaların bilinmesi ve farklılıkların daha açık ve ilgi çekici bir biçimde ortaya çıkarılması için, dönemin hâkimi "kadı" tarafından zabt u rabt altına aldırılan "Şer'îye Sicilleri" önemli bir yer tutmaktadır. Bu vesikaların, gerek Osmanlı Devleti'nin merkez müesseselerinin iyi anlaşılabilmesi ve uygulamaların ne şekilde tezahür ettiğinin görülebilmesi açısından ve gerekse özellikle bölge tarihçiliğinin gelişmesinde teferruatlı - çeşitli - veriler arzitmelerinden ötürü ana vesikalardan birini teşkil ettikleri açıktır. Şer'îye sicilleri, devletin merkez teşkilatının tarihinin yazılmasından çok, taşranın teşkilat yapı ve işleyişlerinin aydınlatılması ve şehir monografilerinin hazırlanması açısından da değerleri tartışma götürmez belgeler grubuna girmektedir. Şu halde denilebilir ki, Osmanlı Devleti'nin devlet yapısının ve bunun taşradaki uygulamalarının iyi anlaşılması ve devlet üzerinde şu veya bu şekilde oluşturulmaya çalışılan ideolojik sapmaların objektiv - ilmî - biçimde önlenmesi açısından, şer'îye sicillerine daha çok başvurmak zorunluluk arzeder. Çünkü bu vesikalarda gerek merkez ve gerekse taşranın sosyo-ekonomik, kültürel, idarî, malî ve siyasî yapısı ile ilgili çok çeşitli bilgiler ayrıntılarıyla yer almaktadır.

Bu çalışmada genel anlamda Osmanlı taşrasının hukuk sisteminin yapısı ve bu sistemde oldukça önemli görevler üstlenen "Kadılık Müessesesi" hakkında kısa bilgiler verilerek, şer'îye sicillerinin bölge tarihi araştırmaları açısından muhteviyatı hakkında açıklamalarda bulunulmuştur. Klasik Osmanlı döneminde şer'î mahkemelerin işleyişi üzerine bilgi verme gayesi, konuyu daha açıklayıcı yapabilme zorunluluğundan kaynaklanmıştır. Son bölümde ise, asıl çalışmanın temeli olan "385 Numaralı Harput Şer'îye Sicili" konularına göre tasnif edilerek, tanıtılmaya çalışılmıştır.

II. Osmanlı Taşra Teşkilatında Kazâ İdaresi ve Kadılık Müessesesi

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren idarî mekanizmanın en üst kademesinde bulunan siyasî güç Padişahlar, Osmanlı ül-

kesinin taşrasına farklı statüde fakat birbirleriyle bağlantılı iki tür görevli atayarak, bunların liderliğinde idarî, askerî ve hukukî örgütlenmelerini sağlamışlardır. Bu görevlilerden birisi "Bey" (Beylerbeği ya da Sancakbeği) olup ehl-i örf mensubudur. Diğeri de, ehl-i ilim mensubu olan kadıdır¹. Bunlar yetki bakımından doğrudan merkeze bağılı olmakla birlikte, taşra idaresinde birbirleriyle ilişkili olarak görev yapmakta ve çeşitli konularda birbirlerine yardımcı olmaktadır.

Osmanlı yönetiminin idari ve askeri örgütlenmesinde temel birim "sancak" idi². Birkaç sancağın birleşmesinden de "beylerbeğilik" ya da "eyalet" adı verilen idari birimler oluşturulmuştur. Eyaletlerin başında merkezdeki sultanın taşradaki idarî-askerî temsilcisi olarak görev yapan ve Enderun kökenli kul bürokrasisine mensup olan "Beylerbeği" bulunur ve "Paşa Sancağı" adı verilen konağında otururdu . Diğeri taraftan Beylerbeği'nin oturduğu paşa sancağında bir de "Beylerbeğilik Divanı" mevcuttu. Paşa rütbeli ve genellikle vezir makamına yükselmiş olan Beylerbeği, klasik dönemde bu divanda timar meselelerini çözümler, meydana gelen çeşitli şikayetleri dinler ve gerekli tedbirleri alırdı³.

Beylerbeğilik örgütüne rağmen Osmanlı yönetiminde temel birimin sancak olduğunu belirttik. Sancak; askerî, idarî ve malî yönden timar sistemi içerisinde, Osmanlı taşrasında ana birim olarak teşekkül etmiştir⁴. Sancağın başında merkezden atanan ve yine kul bürokrasisine mensup "Sancakbeği" de, Sultan'ın idarî-askerî ve siyasi temsilcisi idi. Sancakbeyleri esas itibarıyla kendi kapu halkı ve timarlı sipahiler ile savaşa gitmek, sancak dahilinde yaşayan halkın can ve mal güvenliğini temin etmek, adaleti sağlamak vb. gibi görevleri deruhde ederlerdi⁵.

1. Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", Belleten, 38 (152), Ankara 1979, s. 665.

2. Metin Kunt, Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve II İdaresi, İstanbul 1978, s. 15.

3. İliber Ortaylı, Türkiye İdare Tarihi, Ankara 1979, s.186 vd.

4. Ortaylı, a.g.e., 186.

5. Yaşar Yücel, a.g.m., 666.

Sancaklar de kazâ-ıdarî bakımından kazalara bölünmüş olup, kazâ biriminde subaşı ve kadı görev yapmaktaydı. Kazâ; çevresindeki çeşitli köylerin iktisadî, kültürel ve coğrafi bakımından kendisine bağlanmış olduğu kasaba veya bir şehir merkezi idi. Kaza birimi ve bu birimin başında bulunan kadı, doğrudan doğruya merkeze bağlıydı. Kazadaki kadının bağlı bulunduğu makam, bölgeye göre Anadolu ya da Rumeli Kadıaskerliği idi⁶.

Kaza birimi olan şehir veya kasabanın en yetkili yöneticisi olan kadının görev ve yetki alanı sadece adlî ve şer'î işlerle sınırlı olmayıp, aynı zamanda idarî, malî ve beledî alanlarda da otorite sahibi idi. Kadı, kazada Sultan'ı temsil etmesi hasebiyle Padişah berat ve fermanlarının sicil-i mahfuza yazılması, ahaliye ilan edilmesi gibi görevleri de yerine getirirdi. Vergilerle ilgili çok değişik malî konuları ilgilendiren görevleri yürütmeleri yanında, bugünkü anlamda belediyenin üstlendiği sorumluluklar da kadılara aitti⁷ Diğer taraftan, sanatkar ve esnafın kontrolü, lonca düzeninin, yönetimin ve bununla ilgili kuralları gözetimi, şehrin ekonomik hayatıyla yakından ilgili olarak fiat tesbit ve kontrolü, diğer yandan şehirlerin alt yapısal tesislerinin denetimi, imar nizamının korunmasını gözetmek, vakıfların yöneticilerini denetlemek, bu konudaki atamalarla ilgili olarak arzda bulunmak gibi hepsi ayrılmaz bir bütün teşkil eden çeşitli görevleri vardı⁸.

Kısaca kadıların görevlerine bakılırsa taşra idaresinde oldukça önemli ve etkin bir konumda olduğu anlaşılır. Kaza biriminin yargı işlerinden başlamak üzere beledî işlere kadar hemen her işte kadının rolü ve etkinliği görülmektedir. Özetle denilebilir ki, kaza idaresi, genel anlamı ile bütün yönleriyle kadının sorumluluğu altındaydı.

6. Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi, C.I, Ankara 1971, s. 402.

7. Kadı'nın idarî, malî ve beledî görevleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız. Rifat Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara 1986, s. 200-202; İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetiminde Rolü Üzerine", Amme İdaresi Dergisi, 9 (1), İstanbul 1986, s. 96.

8. Ortaylı, a.g.e., 96.

III. Genel Olarak Osmanlı Şehir Tarihçiliğinde Şer'İye Sicillerinin Önemi ve Fonksiyonu

Osmanlı Devleti'nin daha kuruluşunun ilk yıllarından itibaren yargı müessesesine oldukça önem verdiği bilinmektedir. Kadının oturduğu kaza merkezinde bir şer'i mahkeme bulunmakta olup, ahali arasındaki her türlü hukukî ve cezâî ihtilaflar, bu mahkemede kadı ve yardımcıları tarafından çözüme kavuşturulmaktaydı. Bu şeriat mahkemelerinde halkın problemleri ve davaları İslam hukuku ve örfî hukuk kurallarına göre halledilmekte olup, ortaya çıkan anlaşmazlıklarda "Hanefî Fıkıhı" doğrultusunda hüküm verilirdi⁹. Bu mahkemelerde davalı ve davacı dinlenip, "Şuhûdü'l-Hâl" adı verilen şahitlerin de düşünceleri alındıktan sonra, kadının verdiği hüküm şer'İye sicillerine geçirilmekteydi¹⁰.

Osmanlı tarihinin ana kaynakları arasında şer'İye sicillerinin birinci derecede önemli bir kaynak olduğunu yukarıda belirtmiştik. Kadıların devlet merkezi ile yaptıkları resmî yazışmalar¹¹, halkın şikayet ve dilekçelerini¹², mahalli idarelere ait hukukî düzenlemeleri, daha da önemlisi ait olduğu bölgenin sosyal ve iktisadi hayatını yansıtan¹³ mahkeme kararlarını ihtiva eden bu siciller incelenmeden, genel olarak Osmanlı Devleti'nin siyasî, idarî, hukukî ve sosyal tarihini tam anlamı ile aydınlığa kavuşturmak ve karıştırmaya yapmak zor ve eksik görünmektedir¹⁴.

Kadıların verdikleri i'lâm, hüccet ve cezalarla, görevleri gereği tuttukları çeşitli kayıtları ihtiva eden bu defterler, "Şer'İyye Si-

9. Joseph Schacht, "Mahkeme Maddesi", İslâm Ansiklopedisi, C. VII, İstanbul 1972, s. 147.

10. Halit Ongan, Ankara'nın I Numaralı Şer'İye Sicili, Ankara 1958, s. 26.

11. Harput Şer'İye Sicili, Defter No: 385, Sayfa No: 16.

12. Samsun Şer'İye Sicili, Defter No: 1759, Sayfa No: 3 A.

13. Mehmet Beşirli, XIX. Yüzyılın Başlarında Samsun Şehri (1755 Numaralı Samsun Şer'İye Sicili'ne Göre, H .1200-1255; M. 1785-1839), Samsun 1993, Ondokuzmayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muhtelif sayfalar.

14. Ahmet Akgündüz, Şer'İye Sicilleri (Kurulla Birlikte), C.I, İstanbul 1988, s.12.

cilleri, Kadı Defterleri, Mahkeme Defterleri ve Zapt-ı Vekayi Sicilleri" vb. biçimde isimlendirilmişlerdir¹⁵.

Şer'îye sicilleri, bir veya birkaç yılın olaylarını kapsayabilir. Genellikle defterlerin bir tarafı mahalli olayları (evlenme-boşanma, alım-satım, nafaka, vakıf, hibe, cürüm-cinayet vb.) kapsar ve bu kısma "Sicill-i Mahfûz" denir. Diğer tarafı ise, merkezden gelen ferman, mektup, emir gibi belgelere tahsis edilmiş olup, bu kısım da "Sicill-i Mahfûz-ı Defterlû" olarak adlandırılır¹⁶.

Şer'îye sicillerinde şahsın hukuku ile ilgili kararlardan, aile hukuku ve kamu hukuku ile ilgili kayıtlara kadar hukukî vesikalara rastlanır. Aynı zamanda iktisat tarihi açısından da önemli veriler ihtiva ederler. Her şer'îye sicili, bulunduğu yerin iktisadî hayatına dair orijinal vesikalardır. Osmanlı tebaasının hayat ve geçim tarzı, memlekete dışarıdan giren ve yine memleketten dışarı çıkan eşya, imal edilen sanayi ürünleri, Anadolu'da mevcut olan esnaf grupları ve meslek çeşitleri, halktan toplanan vergiler, para arzı vs. gibi konular doğru olarak şer'îye sicillerinden öğrenilebilir. Özellikle narh ve tereke kayıtlarının fiat tarihi açısından önemi büyüktür¹⁷.

IV. Harput Mahkemesi ve Harput Şer'îye Sicilleri

Klasik Osmanlı sancaklarından biri olan Harput, idarî bakımdan Osmanlı hakimiyetine girdiği 1516 yılından itibaren XIX. yüzyılın sonlarına kadar Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak varlığını sürdürmüştür¹⁸. İdarî-askerî bakımdan sancak merkezi olan Harput şehri, aynı zamanda kaza merkezi durumundaydı. Harput kadısı şehirde oturur ve "Meclis-i Şer'" denilen ve çoğu zaman kadının evi veya merkez camiinin yanında bulunan mahkemede davalara bakardı¹⁹.

15. Abdülaziz Bayındır, İslâm Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması), İstanbul 1986, s. 1.

16. Ahmet Halaçoğlu, "1866-68 Tarihleri Arasında Harput Mahkemesine İntikal Eden Dava ve İdarî Uygulamalar", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.2, S. 2, Elazığ 1988, s. 105.

17. Akgündüz, a.g.e., 15.

18. Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı, Ankara 1989, s. 33.

19. A.g.e., 33.

Harput şer'îye sicilleri konusunda ise genel olarak şunları söylemek mümkündür. En eski tarihli Harput ser'îye sicili 181 numaralı sicil olup M.1630-1633 (H.1040-1042) tarihlerine aittir. En yeni tarihli Harput şer'îye sicili de M. 1819-1835 (H.1235-1250) tarihlerine ait olup 398 numaralıdır. Toplam sicil sayısı 28'dir²⁰. Harput sicillerin bir fotokopisi bugün Diyarbakır Müzesi'nde bulunmakla beraber, asıl nüshalar 1990 yılından itibaren "Ankara Milli Kütüphane, İbni Sina Okuma Bölümü" bünyesi altına toplanarak muhafaza altına alınmış olup, tasnif çalışmaları halen devam etmektedir²¹.

Giriş kısmında da belirttiğimiz gibi bu çalışmamızda "385 Numaralı Harput Şer'îye Sicili"²²nin ışığı altında Harput mahkemesine intikal eden davaları konularına göre tasnif ederek açıklamalarda bulunmaya çalışacağız. Adı geçen sicil, 86 varak ve 172 sayfa olup, 653 vesikayı ihtiva etmektedir. Bu vesikalar çeşitli konuları ve idarî-cezâî uygulamaları içine almaktadır. Sicil, düzgün bir Türkçe ile dönemin yazı geleneklerine uyularak kaleme alınmış olduğundan dili anlaşılır ve sadedir. Yazı stiline bakılarak birkaç kâtip tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Dönemin geleneği olan klişelere çokça rastlanır. Sicilin baştan itibaren 135 sayfası mahalli olayları (sicil-i mahfûz), geri kalan 72 sayfa da genellikle merkezden gelen idarî uygulamaları (sicill-i mahfûz-ı defterlû) oluşturur. 385 Numaralı Harput şer'îye sicili, H. 1064-1066 yılları arasını kapsar ki, bu da 1653-1656 milâdi yıllarına tekabül etmektedir.

Belgelerle ilgili tasnif çalışması idarî, iktisadî ve malî, sosyal, vakıflarla ilgili, askerî nitelikli ve diğerleri olmak üzere altı başlık altında incelenmiş ve konular kendi aralarında alt başlıklara ay-

20. Akgündüz, a.g.e., 189.

21. 1990 yılından itibaren Türkiye'nin çeşitli yerlerindeki müze, kütüphane vb. yerlerde bulunan şer'îye sicillerinin bütünü bu bölümdedir.

22. Adı geçen Harput şer'îye sicili, Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Lisans tezi olarak incelenmiştir. Bakınız, Erdiç Gülcü, A.İhsan Özbek, Kenan Akkuş, Mehmet Beşirli, Eyüp Kütüklü, 385 Numaralı Harput Şer'îye Sicili, Elazığ 1990, Basılmamış Lisans Tezi.

rılmıştır. Vesikalar içinde en fazla oranı satış hüccetleri oluşturmaktadır. Bunu sırasıyla fuzulî işgal, gasp, rehin, hibe, feragat, cürüm-cinayet, yaralama, dem ve diyet davası, alacak-verecek hüccetleri izlemektedir. Çok genel olan ve tasnif içinde hiçbir guruba girmeyen belgeler "diğerleri" adı altında başka bir grupta incelenmiştir. İdarî nitelikli vesika adedi 77, iktisadî ve malî vesika adedi 272, sosyal nitelikli vesika adedi 277, vakıflarla ilgili 4, askerî nitelikli 5 ve diğerleri 18'dir. Toplam olarak 653 vesika mevcuttur (Bakınız Tablo).

V. 385 Numaralı Harput Şer'iyeye Sicili'nin Vesika Tasnifleri

1. İdarî Nitelikli Vesikalar

Bilindiği gibi taşrada kadı sadece yargı işleriyle değil, aynı zamanda idarî işlerle de ilgileniyordu. Kadı, kazada Sultan'ın bir nevi temsilcisi ve sancakbeğinden sonra en yetkili amir idi. Bu sebeple çeşitli idarî konularda merkezden gelen emir ve fermanlar direkt olarak kadıya hitaben yazılır, kadı bunları ahaliye iletirdi. Aynı zamanda dinî ve sosyal kurumlarda görev yapan imam, müezzin, hatip, müderris, vakıf mütevellisi, nâzırı, kâtibi ve câbisi vb. gibi yetkililerin atanması, azledilmesi, aralarında meydana gelen anlaşmazlıkların giderilmesi vb. konularda kadının merkeze arz yetkisi mevcuttu. Kadı, çeşitli görevlilerin tayin ve azledilmeleri konusunda merkeze yazarak tevcih beratlarının gönderilmesini isterdi. Bu kısımda bir göreve nasb ve azl, birtakım görevlerin belirlenmesi ve bunlara verilen ücretler, genel teftişler, tamir, kalebend cezaları ile Diyarbekir Vilayeti kanunnamesi zeyli sureti bulunmaktadır.

a. Atama, Aziller, Görevler ve Ücretler

Herhangi bir vazifeye memur tayinlerini ve görevden el çek-tirmeyi ifade eden vesikalardır. Diğer yandan birtakım yöneticilerin ve görevlilerin ücretlerini ve yükümlülüklerini belirten fermân-ı hümâyûn sureti²³ de muhtelif belgelerdendir. Meselâ, 20 Eylül 1655

23. Harput Şer'iyeye Sicili, Defter No: 385, Sayfa No: 136, Vesika No: 504 (Bundan sonra HŞS, 385-136 / 504 şeklinde gösterilecektir).

TABLO

Sıra No:	Mahiyeti	Sayısı	Yüzdesi
1.	İdarî Nitelikli Vesikalar	77	11,79
2.	- Atama, Aziller, Görevler ve Ücretler	37	5,66
3.	- Genel Teftişle İlgili Vesikalar	4	0,61
4.	- Tamir ve Kalebend Cezası İle İlgili Vesikalar	10	1,53
5.	- İdarî Nitelikli Diğer Vesikalar	26	3,98
6.	İktisadî ve Malî Nitelikli Vesikalar	272	41,65
7.	- Vergilerle İlgili Kayıtlar	46	7,04
8.	- Satış, Vadeli Satış ve İflas	111	16,99
9.	- Borç, Emanet, Takas	30	4,59
10.	- Alacak-Verecek	44	6,93
11.	- Mukataa İle İlgili Vesikalar	7	1,07
12.	- Narh Kayıtları İle İlgili Kayıtlar	6	0,91
13.	- İktisadî ve Malî İşlemlerle İlgili Diğer Kayıtlar	28	4,28
14.	Sosyal Nitelikli Vesikalar	277	42,41
15.	Genel Kayıtlar	215	32,92
16.	- Cürüm ve Cinayet, Yaralama, Dövülme, - Dem ve Diyet İle Normal Ölüm Hüccetleri	70	10,71
17.	- Hırsızlık, Şarap İçme, Rüşvet ve Karaborsa Kayıtları	18	2,75
18.	- Fuzuli İşgal, Gasp, Rehin ve Feragat Hüccetleri	104	15,92
19.	- İslam Dinini Kabul Eden ve Müslüman İsmi Alan Zimmilerle İlgili Kayıtlar	7	1,07
20.	- Şekavet, Hainlik, Firar ve İhbar Olayları	12	1,83
21.	- Su-i Hal Hüccetleri	4	0,61
22.	Aile Yapısı İle İlgili Vesikalar	62	9,49
23.	- Vasi, Vekil ve Nazır Tayini ve Vasiyet Hüccetleri	25	3,82
24.	- Nişanlılık, Evlilik, Mihr-i Müeccel Talebi, Boşanma, Nafaka Tayini İle İlgili Kayıtlar	17	2,60
25.	- Tereke Kayıtları ve Miras Taksimleri	18	2,75
26.	- Reşit Olma ve Reşitliğe Erenlerin Evlendirilmesi Hakkında Hüccetler	2	0,30
27.	Vakıflarla İlgili Kayıtlar ve İcare Feshi	4	0,61
28.	Askeri Nitelikli Vesikalar	5	0,76
29.	Diğerleri	18	2,75
30.	Toplam	653	100,0

(19 Zilhicce 1065) tarihli bir „Mektûp“ a göre Osman Beşe'nin Harput'a yeniçeri serdarı tayin edildiğini görmekteyiz. Dergâh-ı Alî yeniçeri ağasının mektubu ile atanan yeniçeri serdarı, taşradaki yeniçerilerin, acemi oğlanlarının, topçu ve cebecilerin amiri idi²⁴. Dergâh-ı Alî yeniçeri ağası olan Mehmed Ağâ tarafından Harput ve Çüngüş kadılarına hitaben yazılan mektupta cemaati ve ismi belirtilen kişinin Harput'a serdar tayin edildiği ve buna astları tarafından itaat edilmesi gerektiği belirtilmektedir²⁵. Adı geçen sicilde bu şekilde herhangi bir vazifeye tayinlerle ilgili oldukça fazla belge mevcuttur. Yine hem göreve nasb ve azledilme bakımından Temmuz başları 1655 (Ramazan başları 1065) tarihli bir vesikadan, Nezir Baba Zaviyesi'ne mütevellî tayini ve azli birlikte ele alınmaktadır. Belgede Harput kadısı Mevlana İbrahim'in merkeze arzı ile Nezir Baba Zaviyesi mütevellisi olan ve günlük 2 akçe yevmiyeli Bekir'in hizmet etmediği belirtilmiş, görevden alınarak yerine Ramazan'ın uygun olacağı belirtilerek berât-ı şerif istenmiştir. Bunun sonucunda merkezden gelen cevapta (M .16 Ağustos 1655), Bekir'in azledildiği ve yerine günlük 2 akçe yevmiye ile Ramazan'ın tayin edildiğine havi berât-ı hümâyûn gelmiş ve böylece atama tamamlanmıştır²⁶.

İdarî nitelikli olarak burada Diyarbekir kanunnamesi süretinin zeylini zikretmekte fayda vardır. Amid defterdarı Hasan'ın imzasıyla kaleme alınan bu kanunname suretinde çiftlik tanımlanmakta ve ne kadar vergi alınacağı tespit edilmektedir. Buna göre çiftlik; yürümek adımıyla 40 adım yere bir dönümdür. Sulu ve ekili iyi yerlerden 80 dönüm, orta yerlerden 100 dönüm ve iyi olmayan yerlerden ise 150 dönüme bir çiftlik denir. Ancak bu durum ovalarda olduğu sürece geçerlidir. Dağlarda çiftlik hesap edilmeyip dönüm hesaplanır. Buna göre, tam çiftliği olanlardan resm-i çift, çifte kifayet etmeyenlerden de resm-i dönüm alınır, bu da iki dönüme bir akçedir. Bu defter aynı zamanda merkezdeki "Defter-i Cedîd-i Hakânî" de kayıtlıdır²⁷. Bu vesikaların adedi toplam 37'dir.

24. HŞS, 385-137/511.

25. HŞS, 385-137/512.

26. HŞS, 385-146/549.

27. HŞS, 385-155/585.

b. Genel Teftiş İle İlgili Vesikalar

Mübaşir tayin edilerek Harput mahallerinin genel teftişi ile ilgili vesikalardır. Bu teftişlerde mahallelerin imam ve müezzinleri gibi ileri gelenleri de bulunup, mahallelerde meydana gelen hırsız, suçlu ve suç zanlılarının kaydedilmesi, gerekli yerlere bildirilmesi ve düzenin sağlanması öngörülmekteydi²⁸. Aynı zamanda kale görevlilerinin de teftişi yapılır ve herhangi bir yolsuzluğa meydan vermemek için beratları yoklanırdı²⁹. Yine eğer yerlerini terk edenler varsa, yerlerine "gediklerinin müstahak olana verilmesi" istenirdi³⁰. Bu gibi vesikaların toplam adedi 4'dür.

c. Tamir ve Kalebend Cezası İle İlgili Vesikalar

Şahısların şahsi mallarını tamirleri, izinsiz olarak kiliselerini tamir eden zımmîlerin durumu, herhangi bir suçtan dolayı cezası verilen kişilerin kale dizdarına teslim edilip hapsedilmelerini ifade eden vesikalardır. Meselâ, bir belgede Ahi Musa Mahallesi'nde harabe bağ, havuz, su yolu ve evlerini tamir için Abdurrahman ibn-i Abdullah Çavuş'un izin istediğini görmekteyiz³¹. Yine Eylül başları 1655 (H. Zilkade başları 1065) tarihli bir belgede, izinsiz olarak kiliselerini tamir eden zımmîler üzerine mübaşir tayin edildiğini, eğer durum doğru ise buna engel olunması emrediliyordu³². Yine Ekim sonları 1655 (H. Muharrem sonları 1066) tarihli bir belgeye göre, Harput'ta birtakım eşya çalan İsmail bin Bayram'ın Harput Sancakbeği tarafından dizdar Hüseyin Ağa'ya teslim edildiği ve hapishaneye gönderildiği görülmektedir³³. Toplam sayısı 10'dur.

d. İdarî Nitelikli Diğer Vesikalar

Bu kısımda reayaya zarar verilmemesini isteyen fermân-ı hümayûn sureti³⁴, su çıkarma, mecrasını değiştirme ve diğer farklı

28. HŞS, 385-52/193.

29. HŞS, 385-62/224.

30. HŞS, 385-142/531.

31. HŞS, 385-60/219.

32. HŞS, 385-141/529.

33. HŞS, 385-130/484.

34. HŞS, 385-145/ 547.

idarî uygulamalarla ilgili belgelerin dökümü incelenmiştir. Toplam sayısı 26'dır.

2. *İktisadî ve Malî Nitelikli Vesikalar*

Kadının şehir idaresindeki rolünü ve etkinliğini belirtmiştik. Bu anlamda kadı; şehrin ekonomik ve malî hayatının organizasyonunda önemli derecelerde görevler üstlenmiştir. Bu vazifeler neticesinde alınan kararlar ve idarî-cezâî uygulamalar vesikalarda oldukça fazla bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Bölgede avarız ve nüzül vergilerinin toplanması, salyane türünden toplanan vergilerin ilgili yerlere gönderilmesi, bazı mukataa gelir ve giderlerinin kontrol edilmesi, gerek görüldükçe avarız-hanelerinin yeniden yazılması, hazeriyye ve seferiyye türünden vergilerin toplanması vb. kadıların görevlerindendi. Aynı zamanda şehir halkının hayat ve geçim tarzı, şehire dışarıdan giren ve dışarıya çıkan mallar, halkın yetiştirdiği ziraat mahsülleri, sanayii mamülleri, fertlerin birbirleriyle ilgili ticaretleri, eşyaların fiyatları vb. gibi konular da şehir iktisadiyatının en temel göstergeleridir. Toplam adedi 272'dir.

a. *Vergilerle İlgili Kayıtlar*

Sancaklardaki vergi anlaşmazlıkları, tekâlif-i şer'îye, cizye ve salyâne vergilerinin toplanması, harap olan yerlerden vergi talep edilmemesi (öşür), gerekli görüldüğü takdirde avâriz-hanelerinin yazılması ya da yeniden tespit edilmesi gibi konular vesikalarda çokça yer almaktadır. Yine aded-i ağnâm, cürm ü cinayet, resm-i arûsane, resm-i kovan, yağ, bal ve zahire vb. gibi vergi çeşitlerini ve bunların "olageldiği şer' ve kanun üzre", aynı zamanda "hilâf-ı şer'-i şerîf ve mugâyir-i kanun-ı münife bir ferdi rencide ve remide etdirmemek" şartıyla toplanması emredilen buyruldu ve fermân-ı hümayûn sûretlerine sıkça rastlanmaktadır. Meselâ, Eylül sonları 1656 (H. Zilhicce sonları 1066) tarihli bir vesikaya göre, dergâh-ı muallam cebecilerinden Darendeli Muhammed, merkeze yazdığı dilekçesinde, o zamana kadar emr-i şerife aykırı olarak köy ahâlisinden tekâlif-i şakka alınmadığını, ancak Beylerbeği (Diyarbakir)

ve Sancakbeğinin (Harput) haksız yere bu vergiyi talep ettiklerini, "hilâf-ı şer'-i şerif ve kanunu rencide ve remide" eylediklerini bildirip, bundan vazgeçilmesine dair emr-i şerif istemekteydi. Bunun üzerine merkezden Harput kadısına hitaben yazılan fermân-ı hümayûnda, eğer emr-i şerife aykırı tekâlif-i şakka vergisi teklif olundu ise, bundan vazgeçilmesi ve emr-i şerife mugayir iş yapılmaması, eğer yine kanuna aykırı olarak vergi alınmaya devam edilirse derhal merkeze bildirilmesi emrediliyordu³⁵.

b. Satış, Vadeli Satış ve İflas

Kişiler arasındaki arz-talep ilişkilerine havi belge çeşitleridir. Özellikle bu çeşit belgelerde satış hüccetlerinin oldukça fazla olduğu görülmektedir. Bunlar genellikle ev, dükkan, tarla vb. gibi gayr-i menkulleri içine aldığı gibi, hayvan ve birtakım ev eşyalarını içine alan menkul satışlarıdır. Meselâ, Eylül başları 1655 (H. Zilkade başları 1065) tarihli bir satış hüccetinde, üç bab evin bütün müstemilatıyla 46 riyalî kuruşa satıldığını görmekteyiz³⁶. Bu satışlar müslümanların ve zimmîlerin kendi aralarında olduğu gibi, müslümanlarla zimmîler arasında da oldukça fazla bir orandadır. Bunun yanında vadeli satış belgelerine de rastlanmaktadır. Meselâ, bir vesikada 565 riyalî kuruşluk bir eşyanın 40 gün vade ile satıldığı ve vade sonunda ücretin ödenmesi isteniyordu³⁷. Diğer yandan vesikalar içinde iflas hüccetlerine de rastlanmaktadır. Meselâ, Karıcı Taifesi'nden Sefer veled-i Bağdesar adlı zimmînin iflas ettiğine dair hüccet görülmektedir³⁸.

c. Borç, Emanet ve Takas

Kişilerin birbirleriyle yardımlaşmasının ürünü olan ve yine bir nevi arz-talep ilişkisini ifade eden borç, çeşitli şekillerde alınır. Borçlu, eğer borcunu zamanında ödeyemezse malına haciz konduğunu, ancak borcunu ödedikten sonra bu haczin kaldırıldığı görülmektedir.

35. HŞS, 385-139/522.

36. HŞS, 385-105/390.

37. HŞS, 385-69/246.

38. HŞS, 385-82/302.

İncelediğimiz sicilde bu şekilde etraflıca vesikalara rastlamak mümkündür³⁹. Yine bir vesikada Muhammed bin Osman ile es-Seyyid Mustafa Çelebi ibn Mustafa Çavuş'un evlerini takas ettikleri de görülmektedir⁴⁰. Toplam adedi 30'dur.

d. Alacak-Verecek

Fertlerin birbirleri arasında alacak-verecek meselelerini ihtiva eden vesikalardır. Bu tip davalarda çeşitli sebeplerle birbirlerine geçen menkûl ve gayr-i menkûllerin iadesini isteyen vesikalar genellikle çoğunluğu oluşturur. Bunlar, fertlerin birbirleriyle sözleşmesini oluşturan ve şahitlerin tasdikine havi hüccetler olabildiği gibi, birtakım sebeplerle ortaya çıkan alacak-verecek davalarında kadının hükmünü ifade eden i'lâmlardır. Meselâ, Eylül ortaları 1655 (H. Zilkade ortaları 1065) tarihli bir vesikada, Gölcük Köyü'nden birtakım zimmîlerin, yine aynı köyden Mikail veled-i Gazarşah'dan alacakları olan 40 bin riyâlî kuruşu aldıkları ve davalarının bittiğini ikrar ettikleri hüccet görülmektedir⁴¹. Toplam adedi 46'dır.

e. Mukataa İle İlgili Vesikalar

Bilindiği gibi mukataa; genel olarak geliri kimseye dirlik olarak verilmeyip, doğrudan devlet hazinesine alınan vergi ve gelir kaynaklarına denilmektedir⁴². Diğer yandan mukataa terimi, belirli bir sancaktaki merkeze alınan bütün vergi ve gelir kaynaklarını ifade etmek için de kullanılmaktadır ki, meselâ, Harput Sancağı'ndaki merkeze alınan gelirlerin tamamına "Harput Mukataası" veya "Mukataat-ı Harput" denilmektedir⁴³. Meselâ, 1655 tarihli mukataa hüccetine göre, Harput Sancağı'nın "Boyahane Mukataası", Kuyulu, İçme ve Kövenk köylerinin boyahanesi ve tevabi' 850

39. HŞS, 385-116/433, 385-115/432.

40. HŞS, 385-16/72.

41. HŞS, 385-108/403.

42. M. Ali Ünal, "XVII. Yüzyılın Başlarında Harput Mukataatına Ait Bir İcmal Muhasebe Defteri", Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S.3, Samsun 198, s. 93.

43. A.g.m., 93.

riyalî kuruş peşin ödenmek şartıyla Munzur Bey'e iltizama verilip, eline tezkeresi verilmiştir⁴⁴.

f. Narh Kayıtları İle İlgili Kayıtlar

Narh; kadıyla, ilgili esnafın ve şehrin ileri gelenlerinin hazır bulunduğu bir toplantıda, satılan malların maliyetine göre, esnafın belirli bir kâr ödemek suretiyle elde edilen fiattır. Eşyalara verilen narh fiatları kazalarda yapılan bu toplantılarda mahkeme sicillerine ve bu sicillerin her zaman kolayca bulunabilecek kapak kısımlarına yakın sayfalarına yazılırdı. Meselâ, 1656 (H.1066) senesinde Harput'ta ekmeççi esnafı mahkemeye başvurup, şiddetli kış sebebiyle un ve tuzun pahalı olduğunu belirterek, ekmeğe yeniden fiat tayin edilmesini talep etmişlerdir. Bu sebep makul görülerek, narh tespit jürisi toplanmış ve ekmeğin her batmanına 9 akçe fiat biçmiştir⁴⁵. Adedi 6'dır.

g. İktisadî ve Malî İşlemlerle İlgili Diğer Kayıtlar

Bu çeşit vesikalar, timarla ilgili toprağın işletme şekilleri, bazı mahallelerin avarız-hânelerinin tespiti, bunların sayılarının düşürülmesi veya artırılması, devlet eşyasının bezistanda satışı, sığır ve keçi derilerinin işletilmek üzere debbağlara verilmesi vb. gibi muhtelif konulardır. Meselâ, Kasım sonları 1655 (H. Safer başları 1066) tarihli Harput kadısına hitaben yazılan bir fermân-ı hümayûn suretine göre; sığır, koyun ve keçi derilerinin kasaplar tarafından debbağlar dışındakilere satılmaması gerektiği, ancak debbağların ihtiyaçları karşılandıktan sonra ahire narh-ı cari üzerinden satılması emrediliyordu⁴⁶.

3. Sosyal Nitelikli Vesikalar

Osmanlı şehirlerinde kadıların, diğer idarî-askerî idarecilerle birlikte hareket ederek çeşitli sosyal olayları çözüme kavuşturduğu

44. HŞS, 385-165/624.

45. HŞS, 385-133/494.

46. HŞS, 385-139/518.

bilinmektedir. İdarî-askerî görevliler tarafından yakalanan suçlular, şehir mahkemesine intikal ettirilerek davaya bakılırdı. Bu sosyal nitelikli olaylar da şer'îye sicillerine geçirilirdi.

Sosyal nitelikli vesikaları iki kısımda ele alarak incelemeyi uygun bulduk.

Birinci kısımda, genel anlamda Harput Sancağı'nda ortaya çıkan problemler ve bunlarla ilgili idarî-cezâî uygulamalar ele alınmıştır. Bunlar; çeşitli yaralama, dövülme, cürüm ve cinayet vb. şahsi olaylar olduğu gibi, hırsızlık, rüşvet, karaborsa vb. sosyal ve idarî sorunları oluşturmaktadır.

İkinci kısımda da, aile müessesesinin sosyo-ekonomik yapısını oluşturan olayları inceledik. Bunlar da; nişanlılık, evlilik, boşanma, nafaka tayini, miras taksimleri ve muhtelif tereke kayıtlarını ihtiva eden vesikalardır. Toplam vesika adedi genel vesikalar 215, aile yapısı ile ilgili 62 olmak üzere toplam 277'dir.

1. Genel Kayıtlar

a. Cürm ve Cinayet, Yaralama, Dövülme, Dem ve Diyet İle Normal Ölüm Hüccetleri

Çeşitli şekillerde cinayet, darp, yaralama ve normal ölüm vb. gibi olayları ve bunların sonuçları hakkındaki cezâî uygulamalar hakkındaki vesikalardır. Meselâ, Ağustos başları 1655 (H. Şevval sonları 1065) tarihli bir hüccette Ağce Kalesi'nden İbrahim bin Süleyman'ın Karaçorlu Ali bin Türibi'yi yaraladığı ve şer'î davasının görüldüğü anlaşılmaktadır⁴⁷.

b. Hırsızlık, Şarap İçme, Rüşvet ve Karaborsa Kayıtları

Bu çeşit vesikalar, dönemin sosyal yapısını ve bu yapının ortaya çıkardığı çeşitli aksaklıkları aydınlatması bakımından önemli ipuçları verir. Zira bu tür vesikaların oranı, bu problemlerin sosyal

47. HŞS, 385-103/383.

yapıyı ne şekilde etkilediğini de ortaya çıkarır. Meselâ, Ekim sonları 1655 (H. Muharrem ortaları 1066) tarihli bir vesikadan, Harput Büyük Camii'nden altı adet kilimin çalındığını ve bu kilimlerin satıldığının belirlendiğini, bu konunun teftişinin yapılmasına dair hüccet görülmektedir⁴⁸. Yine H.1065 tarihli bir vesikada, Cingan Taifesi'nden bazı kişilerin şarap içip birbirleriyle muharebe ettikleri belirtilip, bunların yakalanarak olayların önlenmesi isteniyordu⁴⁹.

c. Fuzuli İşgal, Gasp, Rehin, Hibe ve Feragat Hüccetleri

Bu tür vesikalarda, çeşitli sebeplerle birinin şahsi tasarrufunda olan eşyayı (mal-mülk) zorla işgal etme, borcundan dolayı malın rehin edilmesi, zorla çeşitli eşyaların gasbı, kendi rızası ile malının mülkünün tasarruf hakkını başkasına devir etme, bazı olayların yapılmasına mani olma, şahısların mallarının genel bilançosunu tespit, ortaklık ve bunların mallarını taksim etmesi vb. gibi vesika çeşitlerine rastlanır. Meselâ, Ağustos başları 1655 (H. Şevval başları 1065) tarihli bir vesikada, Gölcük Köyü'nden Keşiş veled-i Gazârîş adlı zimmînin tasarrufunda olan tarlanın, yine aynı köyden Mikail veled-i Gazârîş tarafından işgal edildiğini belirten ve davacı lehine sonuçlanan i'lâm görülmektedir⁵⁰. Bu olayda şahitlerin müslüman olması ve onların şehadetine başvurulması da ayrıca önem arzeder. Bunun gibi müslümanların davalarında da zimmîlerin şahitlik yaptıkları vesikalara da çokça rastlanmaktadır. Yine Ekim başları 1655 (H. Zilhicce sonları 1065) tarihli bir vesikada, Mehmed Beşe ibn Abdullah'ın tarlasını oğluna hibe ettiği ve tasarruf hakkından vazgeçtiği görülmektedir⁵¹.

d. İslam Dinini Kabul Eden ve Müslüman İsmi Alan Zimmîlerle İlgili Kayıtlar

Kendi rızası ile müslüman olan zimmîlerin durumları ve bunların müslüman ismi almalarını kayıt altına alan hüccetlerin ihtiva

48. HŞS, 385-126/475.

49. HŞS, 385-143/537.

50. HŞS, 385-104/387.

51. HŞS, 385-120/452.

ettiği vesikalardır. Meselâ, Eylül başları 1655 (H. Zilkade başları 1065) tarihli bir belgede, Pağnik zımmînin oğlunun "meclis-i şer' e gelüb şeref-i islâmla müşerref olub bi'd-def'ada kelime-i şahadet getirüb Ahmed ismiyle tesmiye olunduğu" kayıt altına alınmıştır⁵².

e. Şekavet, Hainlik, Firar ve İhbar Olayları

Toplumu sarsan olayların en önemlilerinden birisi de eşkiyalık olayları ve sonucunda ortaya çıkan asayişsizliktir. Osmanlı toplumunda da bu tür olaylara rastlamak mümkündür. Özellikle XVII. yüzyılda bu vakaların sayısı oldukça fazla artmış ve Celâlî problemi, Osmanlı Devleti'ni uzun süre zor duruma düşürmüştür. Ancak bu tür vesika adedi 1653-1656 M. yılları arasında, oran olarak Harput Sancağı'nda fazla değildir. Toplam vesikalar içindeki oranları, diğerleri ile birlikte 12 adettir. Bu durum da bu gibi münferit vakaların Harput Sancağı için değerlendirirsek, her zaman görülebilen olağan olaylar olduğunu göstermektedir. Meselâ, 12 Ağustos 1655 (9 Şevval 1065) tarihli Harput kadısı ve yeniçeri serdarına hitaben yazılan bir vesikaya göre, eşkiyalık edenlerin derhal yakalanıp eyalet merkezine gönderilmesi istenmekteydi⁵³. Yine 17 Ocak 1655 (H. 17 Rebiülevvel 1065) tarihli Harput kadısına hitaben yazılan bir vesikada, Harput mahallelerinde gece evlerin ve dükkanların açılıp, "fukaranın malları alınıb külli zulm ve teaddi olduğu" belirtilerek, mübaşir tayin edilmiş, mahallelerin imam, müezzin ve ihtiyar vb. gibi ileri gelenleri mahkemeye davet edilerek, mahalle halkının durumu üzerinde bu kişilerden kefillik alınmıştır. Eğer mahalle halkı içinden kendisine kefil olunmayanlar olursa, bunların mübaşir tarafından ayrı bir deftere yazılması emrediliyordu⁵⁴. Böylece mahalle halkından doğru ve dürüst olanlar, mahalle ileri gelenlerinin kefareti altına alınmış, eşkiyalık ve hırsızlık yapanların ele geçirilmesi veya bu tür olayların önlenmesi yoluna gidilmiştir.

52. HŞS, 385-106/394.

53. HŞS, 385-149/561.

54. HŞS, 385-161/608.

f. Su-i Hal Hücçetleri

Bu tür hücçetlerde kişinin kendi isteği ile nasıl bir kişi olduğunun mahalle ileri gelenlerinden sorulduğu kayıtlardır. Kişi, çeşitli sebeplerden ötürü, mahkemeye başvurarak kendisinin nasıl biri olduğunun (iyi-kötü) mahalleliye sorulmasını isteyebilirdi. Bu tür taleplerde mahalle ileri gelenlerinin şahitliğine başvurulurdu. Meselâ, bir belgede Mustafa Beşe kendi durumunun köy ahalisinden sorulmasını istediğinde, köyden Tatikoğlu Malik ve Keşiş gibi kişiler "ber-vechle halimize ve 'arzımıza müteallik bir zarar ve te'addid görmedük, kendüden razıyuz" şeklinde şahadetlerini belirterek adı geçen şahsın eminliğini belirtmişlerdir⁵⁵. Dikkat edilirse bu belgede, Müslüman Mustafa Beşe'nin durumu ve nasıl bir kişi olduğu üzerindeki talebi üzerine zımmiler şahitlik yapmaktadır.

2. Aile Yapısı İle İlgili Vesikalar

a. Vasi, Vekil ve Nazır Tayini ve Vasiyet Hücçetleri

Vasi, vekil ve nazır tayini, genel anlamıyla şahsın kendinin bizzat mesele ile iştigal etmeyip, kendisinin yerine ya kendisinin ya da mahkemenin birini atmasıdır. Vekil tayinlerinde genellikle çeşitli sebeplerden ötürü mahkemeye gelemeyecek durumda olan kişiler, çeşitli davalarını yürütmek için akrabalarından birini veya güvenilir emin bulunduğu şahıslara vekalet verirdi. Aynı zamanda kendi malını idare edemeyecek kadar küçük, yetim ya da akılca özürlü olan birinin malını korumak için, mahkeme vasi tayin edebilirdi. Meselâ, bir belgede kaybolan Harputlu Ali bin İlyas'ın mal ve emlakını korumak için kardeşi İbrahim'in vekil tayin edildiği görülmektedir⁵⁶. Yine bir belgede Hüseyin Köyü'nden Hüseyin Ağa'nın küçük oğlu Hasan'ın mallarının korunması için Süleyman ibn Evliya Bey'in mahkemece vasi tayin edildiği görülmektedir⁵⁷.

55. HŞS. 385-119/446.

56. HŞS. 385-54/202.

57. HŞS. 385-56/207.

b. Nişanlılık, Evlilik, Mihr-i Müeccel Talebi, Boşanma ve Nafaka Tayini İle İlgili Kayıtlar

Bu tür vesikalarda nişan olayının tasdiki, evlilik müessesesinin teşekkülü, bunda çiftlerin rolü, boşanma olayı, bu olayda eşlerin fonksiyonu, nafaka tayinindeki şartlar, bunun derecesi vb. kayıtlar aile kurumunun işleyişinin aydınlatılması açısından oldukça önemlidir. Meselâ, bir vesikada Kürdemlik Köyü'nden Güher bint-i Divane'nin kendi rızası ile Hacı bin el-Has'la evlendiği ve nikahlarının kıyıldığı görülmektedir⁵⁸. Yine bir vesikada Pertek Kazası'ndan Rahime bint-i Abbas, zevcesi olan es-Seyyid Cafer Efendi ibn Ebul-müslim'den mihr-i müccelini talep etmektedir⁵⁹. Yine Kasım sonları 1655 (H. Safer başları 1066) tarihli bir vesikaya göre, Mevlana Derviş iki şahidin huzurunda, şafiî mezhebi üzerine zevcesi Safiye bint-i Ali'yi boşamıştır. Bu boşanmanın akabinde Safiyye'ye nafaka tayin edilmiştir⁶⁰.

c. Tereke Kayıtları ve Miras Taksimleri

Ölen bir şahsın mallarını hiçbir haksızlığa imkan vermeden, varisler arasında taksim etmek kadıların görevlerindedir. Bunun için kadı müteveffanın evine gider, varisleri veya vekilleri çağırır, onların huzurunda müteveffanın bütün menkul ve gayri menkul mallarını kıymetleriyle ayrı ayrı tespit eder ve sicile kaydederdi. Bütün masraflar tereke tutarından çıkarıldıktan sonra kalan miktar, şer'î usûllere göre taksim edilirdi⁶¹. Eğer ölen kişinin geride bıraktığı bir varisi yoksa, malı kıymetleriyle teftiş olunur ve beytül-mala devredilirdi⁶². Meselâ, Ekim başları 1655 (H. Zilhicce başları 1065) tarihli bir vesikaya göre, Malatya'dan Harput'a giderken yolda katledilmiş olarak bulunan birinin varisleri olmamasından

58. HŞS, 385-47/178.

59. HŞS, 385-31/126.

60. HŞS, 385-132/492.

61. Samsun Şer'iye Sicili, 1759/5 A; Ayrıca bkz. İbrahim Yılmazçelik, "392 Numaralı Harput Şer'iye Sicili'nin (H. 1260-1264; M. 1844-1848) Tanıtımı ve Fihristi", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.2, S.2, Elazığ 1988, s. 256.

62. HŞS, 385-112/418.

ötürü mallarının beytülmala devredildiği görölmektedir⁶³. Yine bir vesikada, müteveffa Ömer'in mirası; kızları Raziye, Amine ve zevcesi Rabi'a'ya bir adet ev, oğulları Osman, Mustafa ve Halil'e bir kıt'a bağ olmak üzere taksim edilmiřtir⁶⁴.

d. Reşit Olma ve Reşitliğe Erenlerin Evlendirilmesi Hakkındaki Hücetler

İncelediğimiz sicilde, reşitliğin tescil edilmesi ve bunu destekleyen evlenme olayı ile ilgili vesikalara da raslanmaktadır. Meselâ, bir vesikada, Mustafa bin Haydar'ın bülüğa erdiğinin mahkemece tescil edilmesi ve aynı zamanda bülüğa eren bu şahsın evlendirilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Yani Mustafa bin Haydar reşitlik çağına ulaştığından kendisinin evlenmesi gereklidir⁶⁵.

Bu iki belgede göröldüğu gibi, yeni bir ailenin kurulması ve bir takım sosyal olayların önlenmesi de, kadı ve mahalle halkının vazifeleri arasındadır. Bu gibi vesikalar yeni bir aile ocağının teşkilinde çeşitli sosyal grupların rolünü de, sistematik bir şekilde vurgulaması bakımından da ilginçtir.

4. Vakıflarla İlgili Kayıtlar ve İcare Feshi

Bilindiği gibi vakıf, toplumun ve insanlığın menfaati için şahsi servetin mülkiyetinden, sahipliğinden ve tasarruf hakkından ebediyen vazgeçme, servetin Allah rızasını ve toplumun duasını almak maksadıyla, hiçbir menfaat beklemeden toplum yararına gönüllü olarak kamulařtırılmasıdır⁶⁶. Diğer Türk-İşlam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de hemen bütün cami, mescit, medrese, türbe, zaviye, han, hamam, kervansaray, çarşı, köprü ve yolların büyük çoğunluğu vakıf gelirleri ile yapılıp, tamir ediliyordu. Yani

63. Aynı dipnot.

64. HŞS, 385-14/66.

65. HŞS, 385-102/376 ve 377.

66. Bayram Kodaman, "Vakfın Sosyal Yönü", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 3, Samsun 1988, s.1.

Osmanlı Devleti'nde topluma hizmet götüren birçok dinî ve sosyal kurumların vakıflar tarafından idare edildiği bilinmektedir. Bu bakımdan vakıflar, Osmanlı toplum yaşantısının temel kuruluşlarındandır. Sicillerde vakfiyye tescili ve vakıflara görevli tayini ile ilgili oldukça çok belgeye rastlanmaktadır. Meselâ, Harput'tan Osman bin Kaya Bali ve amcasıoğlu Ahmed bin Abdülmelik'in Müridi Kasabası'ndaki bağlarının vakfiyetine dair ilamı görüyoruz⁶⁷. Aynı zamanda vakıf işlerinin tanzim ve kontrol işlerinde kadıların rolü oldukça fazlaydı. Vakfiyelerin tanzim ve tescili, vakıflara mütevellî, nazır, imam, müezzin, hatip vb. gibi görevlilerin tayin ve azilleri gibi meselelerde arz yetkisi de mevcuttu. Vakıflara tayin ve azl edilen görevliler, idarî belgeler kısmında incelenmiştir.

5. Askerî Nitelikli Vesikalar

Osmanlı Devleti'nde yapılacak olan seferlerin masraflarını karşılamak amacıyla bazen devlet merkezine bazen de toplandığı mahaldeki ilgililere bir takım vergiler verilmekte idi. Bunlara "imdad-ı cihadiyye" deniliyordu. Savaş zamanında ortaya çıkan fazla masrafları karşılamak için halktan yardım niteliğinde alınan bedele de "iane-i cihadiyye" deniliyordu⁶⁸. Diğer taraftan sefere gidecek donanmanın masraflarını karşılamak için de vergi talep edilebilirdi. Meselâ, 23 Mart 1654 (H. 4 Cemaziyelevvel 1064) tarihli Diyarbakir Eyaleti'ne tabi kadılara hitaben yazılan ferman-ı hümayûn suretine göre, sefere katılacak donanmanın masraflarını karşılamak üzere Diyarbakir Eyaleti'ndeki avarız-hanelerinin Gümrük Emîni Hasan tarafından toplanacağı belirtilerek, haksızlık yapılmaması ve züyuf akçe alınmaması emrediliyordu⁶⁹. Yine 8 Aralık 1655 (H. 9 Safer 1066) tarihli Harput kadısı ve Harput mütesellimine hitaben yazılan bir buyurulduya göre, yapılacak sefer için "ordu bazar akçesi" toplanması ve bunun bölgeye gönderilen Kenan Ağa'ya teslim

67. HŞS, 385-37/144.

68. Fahrettin Tızlak, "Harput'tan Askerî İhtiyaçların Karşlanması (1831-1839)", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.3, S.3, Elazığ 1989, s.202.

69. HŞS, 385-144/543.

edilmesi ve bu işin kesinlikle tehir edilmemesi emrediliyordu⁷⁰. Yine sefer zamanlarında olağanüstü nevinden bir takım vergiler de talep edilebiliyordu.

6. Diğerleri

Bütün bu vesikaların dışında çeşitli sosyal, idarî, hukukî ve iktisadî uygulamalarla ilgili kayıtlar da şer'îye sicillerinde mevcuttur. Meselâ, halka hiçbir sebeple zarar verilmemesini isteyen ferman-ı hümâyûn süreterleri, hük-m-i şerifler, belgelerin sicile kaydı, tarih doğruluğunun tescil edilmesi, eski sicilden belge nakli, çiftliğin kanun-i padişahi üzerine yazılması vb. çeşitli konuları ilgilendiren kayıtlar bazılarıdır. Toplam adedi 18'dir.

Sonuç

Bu çalışmada kadılık müessesesi (haklaştırma kurumu) ve buna bağlı olarak şer'îye sicilleri hakkında bilgiler vererek 1653-1656 yılları arasında Harput mahkemesine intikal eden davaların ve cezaî uygulamaların dökümünü vermeye çalıştık. Harput Sancağı'nın idarî durumu, iktisadî, malî, sosyal, askerî konuları ilgilendiren problemleri, 385 Numaralı Harput şer'îyye sicilinden örnekler verilerek, bunlarla ilgili uygulanan yaptırımlar hakkında genel gözlemler sunulmaya çalışılmıştır. Özetle 385 Numaralı Harput Şer'îye Sicili, Harput Sancağı'nda ortaya çıkan meseleler ve bunların çözüm yolları açısından oldukça yüklü vesikalarla doludur. Dahası bu sicili inceledikten sonra görüldü ki, tek bir şer'îye sicilinin incelenmesi bile, Osmanlı şehir tarihlerinin ve daha genel ifade ile Osmanlı klasik sancaklarının aydınlatılması açısından önemli ipuçları vermektedir .

---

70. HŞS, 385-136/508.